

21. *Prunella* L. – černohlávek *)

Prunella LINNAEUS Sp. Pl. 600, 1753.

Syn.: *Brunella* MILL. Gard. Dict. Abr., ed. 4, 1754, nom. illeg.

Lit.: ČELAKOVSKÝ L. (1870): Ueber Prunellen. Oesterr. Bot. Z. 20:11–14. – HOLUBY J. L. (1885): Die Prunellen der Flora des Trentschiner Komitates. Deutsch. Bot. Monatschr. 3:33–36. – PANINI F. (1926): Ibridi naturali nel genere *Brunella* L. Arch. Bot. Sist. Fito-geogr. Genet. 6:63–78. – HRUBÝ K. (1932): Cytologie a anatomie československých *Brunell*. Preslia 11:40–44. – DOMIN K. (1938): *Prunella vulgaris* a *Orchis maculata* L. Studie o proměnlivosti dvou druhů čsl. květeny. Rozpr. 2. Tř. Čes. Akad. 25:1–14. – BÖCHER T. W. (1949): Racial divergencies in *Prunella vulgaris* in relation to habitat and climate. New Phytol. 48:285–314. – WOJCIECHOWSKA B. (1961): Morfologyczne i anatomiczne cechy owoców środkowoeuropejskich gatunków rodzaju *Prunella* L. z rodziny Labiatae. Monogr. Bot. 6:3–55. – LAPORTE-CRU J. (1970): Étude des variations morphologiques de l'espèce *Prunella vulgaris* et de l'hybride *Prunella hybrida* en Gironde. Botaniste, Bordeaux, 53:63–115. – VÁCHOVÁ M. (1970): Probleme und Bestimmung der Chromosomenzahlen bei den drei Grundarten der Gattung *Prunella* auf dem Gebiet der Slowakei. Acta Fac. Rer. Natur. Univ. Comen. Bratislava–Bot. 16:77–83. – LAPORTE-CRU J. et BLAISE S. (1983): Autofécondation et hybridation dans le genre *Prunella*. Rev. Cytol. Biol. Végét. – Bot. 6:225–261.

Vytrvalé byliny. Listy celistvé nebo peřenodílné, alespoň dolní řapíkaté. Květenství koncový lichoklas, složený z 1–3 obvykle 5–8květých lichopřeslenů. Kalich úzce zvonkovitý, mírně dvoupyský, 10žilný, 3 hor. kališní cípy oddělené mělčími zářezy tvořící hor. pysk, 2 dolní oddělené hlubokým zářezem, všechny cípy osinkaté; koruna dvoupyská, se zakřivenou korunní trubkou, na bázi nápadně zúženou, uvnitř s prstencem chlupů, hor. pysk vzpřímený, na vrcholu přilbovitě vyklenutý, celokrajný, jen na přilbě na stř. žilce chlupatý, dol. pysk 3laločný, s větším, po okraji nepravidelně zoubkovaným stř. lalokem; tyčinky 4, ukryté v hor. pysku, lysé, nitky všech tyčinek pod prašníkem s patrným zoubkem, prašníky se zřetelným konektivem, avšak oddělenými prašnými váčky; bliznová ramena krátká, stejně dlouhá; podsemeníkový žláznatý val 4laločný, nejdelší přední lalok a nejkratší zadní nebo postranní, okraj laloků celistvý. Tvrdky obvejcovité, 3boké, hladké. – 6 druhů s centrem rozšíření v j. Evropě. – Entomogam.

- 1a Koruna bledě žlutá; stř. lodyžní listy peřenodílné až peřenosečné, s 1–3 postranními úkrojky; kalich celý zelený . . . . . **1. *P. laciniata***
b Koruna modrofialová nebo modrá; všechny lodyžní listy celistvé, jen mělce vroubkované; kališní cípy hnědočervené až hnědočerné **2**
2a Nejvyšší pár listů přisedlý těsně pod květenstvím; koruna 12–16 mm dl., modrá; nitky delších tyčinek pod prašníkem s nápadným, ven zahnutým, ca 1 mm dl. ostrým zoubkem . . . . . **2. *P. vulgaris***
b Nejvyšší pár listů výrazně oddálený od květenství; koruna 18–25 mm dl., modrofialová; nitky delších tyčinek pod prašníkem s nevýrazným, rovným, tupým, nanejvýš 0,5 mm dl. zoubkem . . . . . **3. *P. grandiflora***

1. *Prunella laciniata* (L.) L. – černohlávek dřipený Tab. 107/3

Prunella laciniata (LINNAEUS) LINNAEUS Sp. Pl., ed. 2, 837, 1763. – Syn.: *Prunella vulgaris* L. var. *laciniata* L. Sp. Pl. 600, 1753. – *Brunella laciniata* (L.) MOENCH Meth. Pl. 414, 1794. – *Prunella alba* PALLAS ex BIEB. Fl. Taur.–Cauc. 2:67, 1808. – *P. vulgaris* subsp. *laciniata* (L.) ČELAK. Prodr. Fl. Böhm. 2:363, 1872.

Exsikáty: PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 774. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1150. – Extra fines: CALLIER Iter Taur. Sec., no 704. – DOMIN et KRAJINA Fl. Českoslov. Exs., no 63. – Fl. Exs. Austro-Hung., no 1417. – Fl. Lusit. Exs., no 1053. – Gerb. Fl. SSSR, no 4142. – Pl. Bulg. Exs., no 282. – Pl. Hercegov. Exs., no 237. – Pl. Ital. Exs., no 101. – SCHULTZ Herb. Norm., no 892.

Vytrvalé, 10–30 cm vys. byliny. Oddenek krátký, hustě pokrytý hnědými kořeny. Lodyha obloukovitě vystoupavá, obvykle nevětvená, ostře 4hranná až 4žebrá, se 2 hranami vždy sblíženými, mezi nimi žlábkovitá, na hranách i na ploše hustě přitiskle chlupatá vzhůru směřujícími chlupy, při bázi hnědočerveně naběhlá, výše zelená s hnědočervenými hranami, vzácněji celá hnědočervená. Listy řapíkaté; čepel všech listů s vyniklou zpeřenou žilnatinou, oboustranně hustě chlupatá kupředu namířenými chlupy; čepel dol. listů kopinatá až úzce vejčitá, 2–5 cm dl., 1–2 cm šir., na bázi klínovitá až zaokrouhlená, tupá, celokrajná, jen v dol. části s několika tupými nepravidelnými

*) Zpracoval L. Hrouda

Tab. 107: 1 *Prunella vulgaris*, 1a – květ. – 2 *P. grandiflora*, 2a – květ. – 3 *P. laciniata*, 3a – květ, 3b – kalich.

zuby; čepel stř. listů peřenodílná až peřenosečná, 4–7 cm dl., obvykle se 2(–3) kupředu namířenými, úzkými celokrajnými postranními úkrojky a koncovým větším, tupým, nepravidelně vroubkovaným úkrojkem; hor. listy obvykle jen hrálovité s jedním párem postranních bazálních úkrojků, nejvyšší pár listů těsně přisedlý pod květenstvím; řapík 0,5–4,0 cm dl., směrem vzhůru se výrazně zkracující, svrchu žlábkovitý, přitiskle až šikmo kupředu chlupatý. Lichoklasy ze 2–3 lichopřeslenů, každý z nich z 5–8 květů; listeny přisedlé, velmi šir. vejčité, výrazně širší než delší, na vrcholu protažené v nápadnou špičku, celé zelené, po okraji brvitě, na rubu hustě odstále chlupaté, na líci lysé, květy přisedlé. Kalich souměrný, dvoupyský, 7–9 mm dl., ca do 1/2 členěný, celý zelený, kališní trubka přitiskle chlupatá, hor. kališní pysk srostlý až téměř k vrcholu ze 3 lístků, jen na vrcholu krátce 3cípý, s cípy špičatými, se 2 chlupatými hranami tvořenými žilkami postranních zubů, mezi nimi plochý a lysý, dol. kališní pysk srostlý ze 2 lístků, avšak na vrcholu hluboce členěný ve 2 ostře špičaté, brvitě cípy; koruna 10–15 mm dl., bledě žlutá, korunní trubka z kalicha nevyniklá, hor. pysk přilbovitý, na vrcholu přilby s několika krátkými štětinovitými chlupy, jinak lysý, dol. pysk 3laločný, postranní laloky menší, zaokrouhlené, celokrajné, lysé nebo jen velmi kratičce brvitě, stř. lalok rozšířený, lžícovitě vydutý, lysý, po okraji drobně zoubkovaný; nitky tyčinek pod prašníkem zoubkované, nitky delších (předních) s ca 1 mm dl., mírně kupředu zakřiveným zoubkem, u kratších (zadních) jen s naznačeným nazpět zahnutým zoubkem. Tvrdky obvejcovité, 2,0–2,6 mm dl., hladké, tupě 3hranné, světle až kaštanově hnědé. VI–VII(–VIII). Hkf.

$2n = 28$ (extra fines)

Poznámka: HRUBÝ (1932) udává z materiálu z našeho území (bez lokalizace) pro všechny tři druhy rodu počet chromozómů $2n = 32$; tento počet nebyl ani u jednoho z druhů nikdy později potvrzen a je obecně považován za mylný.

Ekologie a cenologie: Výslunné travnaté stráně, meze, lesní lemy a světlé lesy, okraje křovin. Roste na hlubších, střídavě vysýchavých, zásaditých obvykle vápnatých, těžších jílovitých, hlinitojílovitých nebo sprašových půdách, nejčastěji na slínech, opukách, spraších nebo na flyšových horninách s vyšším obsahem vápníku. Nejčastěji se vyskytuje ve společenstvech svazu *Bromion erecti*, řidčeji v lemových společenstvech svazu *Geranion sanguinei* či ve světlých lesích svazu *Quercion pubescenti-petraeae*.

Rozšíření v ČR: Dosti hojně v teplých oblastech sz. a stř. Čech, stř. a j. Moravy; do chladnějších poloh proniká hojněji v karpatském

mezofytiku v. Moravy, kde je jeho výskyt příznivě ovlivněn výskytem vápnatých flyšových hornin vněkarpatského flyšového oblouku. Jinde mimo termofytikum až na malé výjimky (opuky v Podorličí, okolí Tišnova, vápence Moravského krasu) chybí. Zastoupen od planárního do suprakolinního stupně (max.: České středohoří, Milešovka, ca 600 m). – Mapy: ŠMARDA XM 1963:188 (Morava).

T: všechny fyt. o. – M: 41. Stř. Povlt. (Přestavky u Čerčan), 44. Mileš. střed. (Milešovka), 52. Ral.-bez. tab. (Ralsko; okolí Bělé pod Bezdězem), 60. Orl. opuky (Přepychy u Opočna), 68. Mor. podh. Vysoč., 70. Mor. kras, 71c. Drah. podh., 72. Zábř.-unič. úv. (Zábřeh), 76. Mor. brána (nejjižnější část), 77c. Chříby, 78. B. Karp. les., 79. Zlín. vrchy, 80. Stř. Pobeč., 81. Host. vrchy, 82. Javorn.

Celkové rozšíření: Jižní, z. a stř. Evropa, na sever po j. Anglii, stř. Německo a jz. Polsko (v Německu a Polsku jen jednotlivé lokality), izolovaně na ostrově Gotland, na východě jen na j. Ukrajině, Krymu; mimo Evropu sz. Afrika, sz. Malá Asie, Kavkaz a Předkavkazsko. – Mapy: SCHÖNFELDER Ber. Bayer. Bot. Ges. 42:append. p. A35, 1970; MEUSEL et al. 1978:378.

2. *Prunella vulgaris* L. – černohlávek obecný

Tab. 107/1

Prunella vulgaris LINNAEUS Sp. Pl. 600, 1753. – Syn.: *Brunella officinalis* CRANTZ Stirp. Austr. 279, 1769. – *Brunella vulgaris* (L.) MOENCH Meth. Pl. 414, 1794. – *Prunella reptans* DUMORT. Fl. Belg. 44, 1827. – *P. surrecta* DUMORT. Fl. Belg. 44, 1827. – *P. alpina* SCHUR Verh. Siebenb. Ver. Naturwiss. 4:59, 1853. – *P. pratensis* SCHUR Enum. Pl. Transsilv. 543, 1866.

Exsikáty: Fl. Exs. Reipubl. Bohem. Slov., no 264. – PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 1079. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1148. – Extra fines: BILLOT Fl. Gall. Germ. Exs., no 2902. – Fl. Exs. Austro-Hung., no 1418. – Fl. Polon. Exs., no 463. – Fl. Siles. Exs., no 64. – Herb. Fl. Ross., no 384. – Pl. Polon. Exs., no 468. – Reliq. Maill., no 1566.

Vytrvalé, 5–25(–30) cm vys. byliny. Oddenek šedavý, horizontální nebo šikmý. Lodyha při bázi vystoupavá, jinak přímá, nevětvená nebo v paždí (zejména horních) listů větvená, nepravidelně ostře 4hranná, vždy se 2 hranami výrazně sblíženými, mezi nimi mělce žlábkovitá a lysá, na hranách a na širších mírně vypouklých plochách s roztroušenými (zejména v hor. 1/3) šikmo vzhůru směřujícími až přitisklými krátkými chlupy. Listy řapíkaté, jen nejhořejší pár listů obvykle přisedlý; čepel vejčité, 2–4 cm dl., 1,5–2,5 cm šir., s vyniklou, zpeřenou, obloukovitě vzhůru směřující žilnatinou, na bázi šir. klínovitá, u nejdolejších listů až utatá, na vrcholu tupě špičatá, celokrajná nebo jen velmi mělce nepravidelně vroubkovaná; nejvyšší pár listů těsně přisedlý pod květenstvím; řapík 0,5–2,0 cm dl., svrchu žlábkovitý, s kratičkými šikmými chlupy. Lichoklas

složený z 1–3 lichopřeslenů, každý z nich z 5–8 květů, na postranních větvích lichopřesleny pouze několikakvěté; listeny velmi šir. vejčité, širší než dlouhé, s téměř souběžnou žilnatinou, na vrcholu protažené v nápadnou špičku, po okraji brvitě, na ploše obvykle chlupaté jen naspodu na stf. žilce, jinak lysé. Kalich celý hnědočervený, dvou-pyský, 5–7 mm dl., kališní trubka při bázi a po stranách nápadně štětinatě chlupatá, kališní pysky zdědí kališní trubky, hor. pysk krátce osinkatě 3cípý, lysý nebo nanejvýš na postranních žilkách štětinatě chlupatý, dol. pysk rovný až mírně prohnutý, na vrcholu brvitě dvoucípý, vně řídce štětinatě chlupatý až lysý; koruna ca 12–16 mm dl., modrá, korunní trubka jen málo z kalicha vyniklá, hor. pysk mírně přilbovitý, celokrajný, lysý nebo jen na vrcholu přilby s několika štětinovitými chlupy, dol. pysk 3laločný, postranní laloky menší, rovné, celokrajné, stf. lalok lžícovitě vydutý, rozšířený, lysý, po okraji drobně zoubkovaný (třásnitý); nitky tyčinek pod prašníkem zoubkované, nitky delších (předních) s ca 1 mm dl., mírně nazpět zahnutým ostrým zoubkem, kratších (zadních) jen s kratičkým tupým zoubkem. Tvrdky elipsoidní až obvejcovité, 1,8–2,3 mm dl., tupě 3hranné, lesklé, světle hnědé. VI–IX(–X). Hkf. Gynodioecie.

Poznámka: Černohlávek obecný kvete na sečených plochách dvakrát, někdy i vícekrát do roka. Vytváří oboupohlavné a samičí květy; identicky vyhlížející květy samičí mají obvykle zkrácené tyčinky se zakrnělými prašnými váčky.

$2n = 28$ (extra fines)

Variabilita: Velmi variabilní druh, zejména ve výšce, větvení lodyhy, odění, tvaru i celistvosti listů, popř. barvě květů; bylo popsáno několik desítek vnitrodruhových taxonů (cf. např. DOMIN 1938), vesměs bez větší taxonomické hodnoty. Variabilita je dílem rázu ekomorfóz, např. větvené, často plazivé formy se světlejšími květy na zastíněných stanovištích nebo naopak velmi kompaktní, nízké typy na často sečených plochách, dílem je způsobena velmi častou hybridizací s oběma příbuznými druhy *P. grandiflora* a *P. laciniata*; k tomuto typu variability náležejí např. rostliny často označované jako var. *pinnatifida* (PERS.) KOCH, náležející však ve skutečnosti hybridním rostlinám *P. laciniata* × *vulgaris*.

Ekologie a cenologie: Druh s velmi širokou ekologickou amplitudou: zastoupen hojně na sečených lukách i na trávnících v intravilánech obcí, v zahradách, parcích, na pastvinách, mezích, na březích vod, ve světlých lesích, na lesních pasekách, častý na lesních cestách či zatravnělých vlhčinách; vyskytuje se i v různých typech synantropních porostů, zejména podél cest, kde často stoupá do vyšších nadmořských výšek. Roste obvykle na vlhčích, humózních, hlinitých až hlinito-jílovitých půdách s neutrální až slabě kyselou

reakcí; na vápnatých podkladech je řidší, i když v žádném vápencovém území nechýbí. Diagnostický druh svazu *Cynosurion*, častý však v mnoha dalších společenstvech třídy *Molinio-Arrhenatheretea*, popř. svazů *Agropyro-Rumicion*, *Epilobion angustifolii*, *Polygonion avicularis*; vzácněji též ve společenstvech třídy *Quercu-Fagetea*.

Rozšíření v ČR: Velmi hojný na celém území od nížiny do hor, řidčeji vystupuje podél cest a na synantropních stanovištích i nad hranici lesa; těžiště výskytu leží v planárním až submontánním stupni, výjimečně zasahuje i do stupně subalpínského (max.: Krkonoše, bufet Na rozcestí, 1350 m). Relativně řidčeji se vyskytuje ve vápencových územích.

T, M: hojný ve všech fyt. o. – O: roztr. ve všech fyt. o., vz. pouze v subalpínských polohách 93b. Krk. subalp. (Pec pod Sněžkou, bufet Na rozcestí).

Celkové rozšíření: Evropa včetně Islandu a Azorských ostrovů, z. a stf. Sibiř po Jenisej a Altaj; sz. Afrika, Makaronésie (Madeira, Kanárské ostrovy). Zavlečen v mírných pásech Severní i Jižní Ameriky, v Asie, Austrálie a Nového Zélandu. – Mapy: HULTÉN CP 1971:151; MEUSEL et al. 1978:378; HULTÉN NE 1986:804.

3. *Prunella grandiflora* (L.) SCHOLLER – černohlávek velkokvětý Tab. 107/2

Prunella grandiflora (LINNAEUS) SCHOLLER Fl. Barb. 140, 1775. – *P. vulgaris* var. *grandiflora* L. Sp. Pl. 600, 1753. – *Brunella grandiflora* (L.) MOENCH Meth. Pl. 414, 1794, nom. illeg. – *P. alpina* TIMB.-LAGR. Bull. Soc. Bot. Fr. 13:153, 1866, nom. illeg., non SCHUR 1853.

Exsikáty: Fl. Exs. Reipubl. Social. Českoslov., no 1462. – PETRAK Fl. Bohem. Morav. Exs., no 1519. – TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1146. – Extra fines: Exs. Genovensia, no 192. – Fl. Exs. Austro-Hung., no 1416. – Fl. Polon. Exs., no 365. – Fl. Siles. Exs., no 590. – Herb. Fl. Ross., no 734. – Pl. Bulg. Exs., no 282. – Pl. Polon. Exs., no 467. – SCHULTZ Herb. Norm., no 122.

Vytrvalé, 20–40 cm vys. byliny. Oddenek šedavý až červenohnědý, horizontální nebo šikmý. Lodyha přímá nebo jen při bázi krátce vystupává, obvykle nevětvená, ostře 4hranná až 4žebřá, vždy se 2 hranami (žebry) výrazně sblíženými, mezi nimi výrazně žlábkovitá a lysá, na širších stranách a na žebrech řídce až roztr. chlupatá vzhůru směřujícími až přitisklými chlupy, zelená, při bázi a na žebrech často tmavočerveně naběhlá. Listy řapíkaté, jen nejhořejší pár obvykle přisedlý, čepel kopinatá, podlouhlá nebo velmi úzce vejčitá, 3–8 cm dl., (0,5–)0,8–3,0 cm šir., s vyniklou, zpeřenou, obloukovitě vzhůru směřující žilnatinou, na bázi klínovitá, na vrcholu tupá až zašpičatělá, po okraji velmi mělce oddáleně vroubkovaná až téměř celokrajná, oboustranně krátce odstále chlupatá; řapík 0,5–5,0 cm dl., směrem

vzhůru se výrazně zkracující, svrchu žlábkovitý, s krátkými kupředu namířenými chlupy; nejvyšší pár listů výrazně (1,5–5,0 cm) oddálený od květenství. Lichoklasy z 1–3 lichopřeslenů, každý z nich z 6–10 květů, vřetenem květenství na hranách odstále chlupaté, jinak lysé; listeny přisedlé, obvykle velmi šir. vejčité, širší než dlouhé, na vrcholu protažené v nápadnou špičku, po okraji hustě brvitě, na rubu roztr. až hustě krátce odstále chlupaté, na líci lysé, zelené, jen na okraji červeno-hnědé. Kalich dvoupyský, 8–12 mm dl., kališní trubka bělavá s hnědočervenými žilkami, v dol. části hustě odstále chlupatá, svrchu téměř lysá, zdělí 1/2 kalicha, kališní pysky hnědočervené, horní kratičce 3cípý s cípy protaženými v osinku, vně lysý, po okraji kratičce brvitý, dol. kališní pysk dlouze ostře dvoucípý, vně řídko chlupatý; koruna 18–25 mm dl., modrofialová, korunní trubka z kalicha mírně vyniklá, hor. pysk výrazně přilbovitý, na vrcholu přilby nápadně štětinatě chlupatý, jinak lysý a celokrajný, dol. pysk 3laločný, postranní laloky menší, víceméně ploché, celokrajné, po okraji kratičce brvitě, stř. lalok lžícovitě vydutý, rozšířený, lysý, po okraji drobně zoubkovaný; nitky všech tyčinek pod prašníkem s velmi krátkým (do 0,5 mm dl.) širokým tupým zoubkem (u kratších tyčinek zoubek někdy jen naznačen). Tvrdky vejcovitě elipsoidní, 1,9–2,8 mm dl., oblé až velmi tupě hranaté, lesklé, světle hnědé. VI–VII(–VIII). Hkf.

2n = 28 (ČR: 97. Hr. Jes.)

Ekologie a cenologie: Výslunné travnaté stráně, sušší louky a meze, světlé dubové lesy. Roste na vysychavých až čerstvě vlhkých, hlinitých až jílovitých půdách, téměř výhradně na vápnitých nebo alespoň bazických podkladech. Na těchto substrátech stoupá do vyšších nadmořských výšek, i nad hranici lesa (Hrubý Jeseník). Diagnostický druh svazu *Bromion erecti*, zastoupen též v lemových společenstvech svazu *Geranion sanguinei* či světlých lesích svazu *Quercion pubescenti-petraeae*; na extrazonálních stanovištích v sudetských karech se vyskytuje ve společenstvech svazů *Agrostion alpinae* (zejména v asociaci *Hedysaro-Molinietum* JENÍK et al. 1980) a *Calamagrostion arundinaceae*.

Rozšíření v ČR: Dostí hojně ve většině teplých oblastí sz. a stř. Čech, stř. a j. Moravy, téměř se však vyhýbá úvalovým rovinám (vzácněji v Polabí, prakticky chybí v jihomoravských úvalech). Do středních poloh proniká jen velmi roztroušeně a téměř výhradně na bazických podkladech – vápence j. Čech, vyvěřeliny v s. Čechách,

vzácně na opukách v. Čech, na Moravě pestrá geologická serie Moravského podhůří Vysočiny či vzácněji vápnité flyše v. Moravy. Do hor zasahuje zcela výjimečně extrazonálním výskytem v karech Hrubého Jeseníku, rovněž na vložkách bazických hornin. Zastoupen od planárního do supramontánního stupně, s optimem výskytu ve stupni kolinním (max.: Hrubý Jeseník, Velká kotlina, 1330 m). – Mapy: ŠMARD A XM 1963:187 (Morava).

T: všechny fyt. o. [chybějí údaje z fyt. o. 18. Jihomor. úv.]. – M: 28. Tep. vrchy (Žlutice, vrch Vladař), 29. Doup. vrchy, 31. Plz. pah. (Dolní Lukavice, vrch Zlín; okolí Plzně), 35. Podbrd., 37f. Strak. váp. (Radomyšl), 37h. Prach. Předšum. (Stožice; Bavorovské Svobodné Hory), 37i. Chvalšín. Předšum., 37l. Českokr. Předšum., 38. Bud. pán., 41. Stř. Povlt., 44. Mileš. střed. (Milešovka), 51. Polom. hory, 52. Ral.-bez. tab., 53. Podješ., 57. Podzvič., 60. Orl. opuky, 63. Českomor. mezih. (vz.), 64c. Černokost. perm (Přistoupim), 68. Mor. podh. Vysoč., 70. Mor. kras, 71a. Bouz. pah., 71c. Drah. podh., 74. Slez. pah. (Vidnava), 76. Mor. brána (j. část), 77b. Liten. vrchy, 77c. Chřiby, 78. B. Karp. les. (jz. část; Brumov), 80. Stř. Pobeč. (Hluboká u Vsetína), 81. Host. vrchy. – O: 97. Hr. Jes. (Velká kotlina; Malá kotlina).

Celkové rozšíření: Kontinentální druh s těžištěm výskytu ve stř. a v. Evropě, prakticky však nezasahující do Středozezemí; na západ po s. Španělsko a stř. Francii, na jih po s. Itálii a stř. Balkán; souvislá s. hranice probíhá s. Německem a Polskem, izolovaně v j. Švédsku a na ostrovech Gotland a Óland. Na východě na Ukrajině a v Rusku mezi 48°–55° s. š. po Ural; izolovaně Krym a Předkavkazsko. – Mapy: MEUSEL et al. 1978:279; HULTÉN NE 1986:803.

Kříženci

Všechny naše druhy rodu *Prunella* tvoří křížence, kteří jsou mnohdy i částečně fertillní. Pro tuto fertilitu byli v minulosti považováni spíše za extrémní odchylky jednotlivých druhů; množství takto popsanych vnitrodruhových taxonů se proto vztahuje právě ke křížencům. Přes schopnost samostatné existence se u nás vyskytují samostatně velmi zřídka, při společném výskytu dvou či všech tří druhů se však vyskytují téměř pravidelně.

1 × 2. *Prunella laciniata* × *vulgaris* = *Prunella* × *intermedia* LINK Ann. Naturgesch. 1, 1791.

Syn.: *Prunella pinnatifida* PERS. Syn. Pl. 2:137, 1807. – *P. alba* var. *violacea* OPIZ Lotos 3:66, 1853. – *P.* × *hybrida* KNAF Lotos 14:84, 1864. – *P. laciniata* var. *coerulea* ČELAK. Oestert. Bot. Z. 20:13, 1870. – *P. vulgaris* subsp. *laciniata* var. *violacea* (OPIZ) ČELAK. Prodr. Fl. Böhm. 2:363, 1872. – *P. violacea* (OPIZ) PODP. Květ. Hané 160, 1911.

Exslikáty: TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1149 (ut *P. vulgaris* var. *laciniata*). – Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 1420. – SCHULTZ Herb. Norm., no 2678.

Kříženec nápadný špinavou barvou koruny s různými přechody mezi modrou a bledě žlutou barvou a nepravidelně peřenolaločnými až peřenodílnými listy. Vyskytuje se hojně mezi rodiči zejména na v. Moravě; v Čechách je vzhledem k menšímu počtu společných lokalit rodičů vzácnější.

3 × 1. *Prunella grandiflora* × *laciniata* = *Prunella* × *dissecta* WENDEROTH Schrift. Marburg, 2:257, 1831.

Syn.: *Prunella* × *bicolor* BECK Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien 32:185, 1882. – *P.* × *variabilis* BECK Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien 32:186, 1882.

Exsikáty: TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1147 (ut *P. grandiflora* β *laciniata*). – Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 1419. – SCHULTZ Herb. Norm., no 2250, 2251.

Dostí variabilní kříženec v barvě květů (nejčastěji růzovofialových) a v postavení nejvyššího páru listů (od téměř přisedlých ke květenství po zřetelně oddálené), obvykle hustě chlupatý,

22. *Melissa* L. – meduňka *)

Melissa LINNAEUS Sp. Pl. 592, 1753.

Vytrvalé, větvené, žláznatě chlupaté až lysé, aromatické byliny. Listy řapíkaté, celistvé, různě hluboko zubaté. Květy v chudokvětých, řídkých lichopřeslenech. Kalich zvonkovitý, mírně dvoupyský; koruna dvoupyská, bílá. Tvrdky protáhle vejcovité. – 3 druhy od Evropy po Střední Asii a Írán.

1. *Melissa officinalis* L. – meduňka lékařská Tab. 108/1

Melissa officinalis LINNAEUS Sp. Pl. 592, 1753. – Syn.: *Melissa graveolens* HOST Fl. Austr. 2:128, 1831. – *M. foliosa* OPIZ Lotos 5:119, 1855.

Exsikáty: TAUSCH Herb. Fl. Bohem., no 1145.

Oddenek ± horizontální, větvený, výběžkatý. Lodyha 30–80 cm vys., přímá až poléhavá, zaobleně 4hranná, bohatě větvená. Listy řapíkaté, čepel ± eliptická, (2–)6–8(–9) cm dl., 1,5–7,0 cm šir., řídce nebo hustě chlupatá až lysá, řapík ca 2 cm dl. Květy v řídkých, 4–12květých lichopřeslenech přisedlých v úžlabí listenů. Kalich 7–9 mm dl., dvoupyský, hor. pysk zploštělý, 3cípý, s dlouhými krycími a krátkými žláznatými chlupy, dol. pysk dvoucípý; koruna 8–12 mm dl., bílá, mírně dvoupyská, se zakřivenou, uprostřed rozšířenou trubkou; tyčinky se žlutými prašníky, jen málo vyčnívající z koruny. Tvrdky 1,5–2,0 mm dl., hnědé. VI–VIII. Hkf.

2n = 32 (extra fines)

Běžně se pěstuje po celém území v zahrádkách. V kultuře je typová subsp. *officinalis* (diploid, 2n = 32), původní pravděpodobně ve

s peřenolaločnatými až peřenodílnými listy. Hojně se vyskytuje na stf. Moravě, v Bílých Karpatech, na Znojemsku a v sz. Čechách. Pozoruhodný je doložený výskyt u Nového Knína (fyt. o. 41. Stf. Povlt.), označený jako *P. grandiflora* var. *hastifolia* BECKHANS – jde o jediný zjištěný případ výskytu křížence mimo výskyt jednoho z rodičů (*P. laciniata*).

3 × 2. *Prunella grandiflora* × *vulgaris* = *Prunella* × *spuria* STAPP in KERNER Sched. Fl. Exs. Austro-Hung. 4:69, 1881.

Exsikáty: Extra fines: Fl. Exs. Austro-Hung., no 1421.

Nejobtížněji rozeznatelný hybrid s obvykle velkými květy, připomínajícími *P. grandiflora*, lišící se však téměř přisedlým horním párem listů ke květenství a nápadným, vně zahnutým dlouhým zoubkem pod prašníkem delších tyčinek. Doložen z okolí Roudnice nad Labem a ze stf. Moravy z Hané.

v. Středozemí a Přední Asii; další subsp. *altissima* (SIBTH. et SM.) ARCANGELI (tetraploid, 2n = 64, vyšší s hustým oděním), popř. též subsp. *inodora* BORNH. rostou planě ve Středozemí. Užívá se jako součást čajů v lidovém léčitelství a její silice ve farmaceutickém a kosmetickém průmyslu; též nektarodárná rostlina. Daří se na těžších, živinami bohatých půdách ve slunných polohách. Množí se výsevem nebo dělením trsů. K pěstování je povolen cv. Citra. Občas zplaňuje: Plzeň-Lochotín, Prášíly, Vlachovo Březí, Český Krumlov, Čičenice, Štěkeň, Švabín u Zbiroha, Dlažkovice u Třebenic, Račice, Klenické údolí u Mladé Boleslavi, Jakuby u Boletic nad Labem, Bulovka u Frýdlantu, Stvolínky, Jičín, Nový Hradec Králové, Sloupnice, Slatiňany – Škrovád, Chrudim, Starý Ples u Josefova, Račerovice u Třebíče, Moravské Budějovice, Příštpo, Popice u Znojma, Letovice, Rajnochovice, Mikulov, Olomouc, Holešov – Radkovy, Uherský Brod – Bánov, Valšovice u Hranic, Štramberk, Kopřivnice, Tečovice u Zlína, Malé Karlovice, Svinov, Nová Ves u Svinova, Havířov.

*) Zpracoval P. Tomšovic